

A Reménytelen Alapvető

Élve és holtan, egyikünk-másikunk élete, halála esetén is, életmű-ügyben számtalan — talán egy pontosabb: szüntelen — sajtóértekezletet tartottunk Szilágyi Domokossal. Ezekről se jobb, se rosszabb feljegyzések, naplók, jegyzőkönyvek nem készültek, nem maradtak az utódló irodalomkutatásra, mint 1. befejezett munkáink; 2. mindazon gondok és gondolatok, melyekről, hogyha én nem lennék már, pontosan így szükségesnek, hasznosnak, kötelességnek éreznék beszámolni valaha valahol.

Valahol és valaha vagyunk; velünk együvé zártan, a Házsongárd kazettájában van, marad ő is. Irodalmunk élő része a holt barát. Ebben az iskolában a tanítás nem szünetel az ő óráin sem.

Soha nem alkottunk véd- és dacszövetséget, soha nem léptünk borotvaélre és platformra a mutatóvány kedvéért, soha nem fogalmaztunk programot. Mégsem voltunk (meg) külön, eleitől fogva. Más, kevésbé szerencsés, vagy egymást szerető, vagy széthúzó, szétszóródó nemzedékek, vagy éppen szövetkezetek, klikkek után és előtt mutathattunk valamit a csapatjátékból is. A Reménytelen Alapvető ez. Ez is. Nemzedéktársakkal, más nyelvben, hazában író, élő másokkal megvitatott tételnek tekintem. Játéknak, ha tudomány támadja, életnek, ha az elmúlás kezdené ki.

A Reménytelen Alapvető sejtelmes nevet a formát illető „kutatások“ viselik. Soha elméleti, a megírt vagy éppen irandó írástól független jelleget nem öltöttek. A Reménytelen Alapvető azt a felismerést üzeni, tartalmazza, tanítja, erősíti, hogy a kultúra-teremtésben (költésben) azért lehet minden szigorúan folyamatos, mert semmit nem lehet változatlanul örökölni. Legfőképpen a formát nem; ha-csak nem azt, (annyit) tekintjük mi is formának, amit (amennyit) a középiskola alsó osztályaiban is meg lehet tanulni, következésképp minden grafomán kliséként meglobogtathatja.

Itt következik annak a gyanúnak a megfogalmazása, hogy a klasszikum mára már inkább hangulat, mint formavilág kérdése. Alkotói közérzet inkább, mint mérhető kánon.

A művészet, amint azt alapvető példák igazolják, nosztalgiaikból is építkezhet. Szükségét is érzi, tudatát is annak: a többinek, többnek, másnak, az egy érzékelhetően kívül levő világnak, a világ többi változatainak. Evidencia: az érzékelhetően kívül eső már, illetve még a múlt és a jövő is.

Egyébként mindig is befejezettnek, véglegesen befejezettnek tűnt a világ (művészete is), a homo sapiens történelmi horizontja valami derűs alkonyként leszállván. A nagy napokkal, népekkel, sokáig és messzire irradiáló művekkel eltelt korokban annál inkább. A klasszikum fogalmának forrása inkább ennek a befejezettségnek a hol tehetetlen, hol kielégült tisztelete. Nem építő és nem károsabb sosem, mint amennyire a legtudatosabb, legvilágosabb elmék tudomásul veszik.

Valaki a hangverseny szünetében azt mondja a fiatal és ekként is borzas (de még nem süket) Beethovennek: — A műve rossz, mert megengedhetetlen, hogy valaki márványba vésett szabályokat megszegjen. „Én ezennel megengedem!“ — felelte ő.

Annyi minden eshetett a hőskorokban. Pöfögő fazék adta az ötletet a gőzgép feltalálásához. Az alapóceánok tekinthető emberállapotból iszonyú csobogással és recsegéssel emelkedtek ki a különbe-kontinensei — avagy csak utólag látszik ilyennek a szellem geológiája is? Még mindig derűre hangoló ambíció, hogy az új ellen a klasszikusokra hivatkoznak. Örök trükk. Annak idején ellenünk is a „klasszikusokra“ hivatkoztak. Amatőr trükk. A kor kis házi bűvészmutatóványa mindig. Mert lassan-lassan az amatőrségnek nemcsak az egzakt dolgok világában, de a humaniorák terén is lejárt. Maholnap már amatőr műélvező, olvasó sem lehetséges.

Az idő és a tér a felületen felfogható hasonlatosság, s nem a lényeg alapján való tény-családok elszaporodásának kedvez. Egyáltalán: az idő és a tér önmagát is szüntelenül, folyton növelve, gyűjtve, sokszorozva — a tények (el)szaporodásának kedvez. Az eligazodás nehézségei közepette a „szellem“ olcsón is

segíthet magán: az embernek (csak) klisék kellene, s máris könnyebben tájékozódik. Hiszen a klisé látszólag nem „szaporulat“, hanem egyszerűsítés.

Lassan-lassan szakterületté vált minden; olyanná, ahol azoknak a modelleknek az előállításra folyik, melyek az előzmények logikája és építkezése folytán vannak soron. Főleg szintézis-meghatározottságú a szellemi mozgás. Vagy bár az lenne.

A költészetben a szellem építkezésének ilyen „megoldásait“ nem lehet elfogadni. Ez is reménytelenül alapvető.

A szintézis igénye jogos. Névhez, személyhez kapcsolódó most már jóformán úgy is csak a művészi szentencia marad. Bár már itt is minden szintézis, bizonyos értelemben. Az egyén súlyának csökkenése még ebben is tükröződik. Sőt: ez egyik formája. A személyes élmény átadhatatlanságának krízise kezd a XX. században mindenféle kommunikációs formák, tehát a művészi formák krízisének bökkenőjével azonosulni. S mindez az információ és informatika szkizoid fejlődésének úgyszólván a peremén megy végbe. A Gutenberg-galaxis látványos „kicsavarodása“?

A klisézerű formai elemek el nem fogadása alapvető attitűd minden induló képalkotó-nemzedék számára a Reménytelen Alapvető felismeréséhez. A klisé nagyon rövid ideig kép, és kétséges, milyen mértékben alkalmas a kommunikációra. Milyen szintű kommunikációra.

Bármelyik kor vagy század művészi nyelvezetének megalkotása, kialakítása senkinek nem volt kiváltsága, és mindenkinek kötelességévé, szükségére nőhetett, egyszerűen hivatásvállalása következtében. Még vidéken is. Vidéken sokszor, érdekesen, inkább.

A huszadik század művészi nyelvezete sem egyszerűen az összes előző korok „nyelvezetének“ összege vagy szintézise. Az sem! De az összes előzőé alapján *valami!* És ez máris mint külön forma (-világ? -elem?) is számbajön, latba esik, munkába lép — „dolgozik“.

Minderről — együtt és külön-külön — nagyjából (így) semmit és mindent tudunk. Nem készültünk, mert nem készülhettünk, nem nagyon készülhettünk még. Semmiképpen nem újításra, avangardra.

Több mint anekdota, hogy miképpen kaptuk meg a választás lehetőségét és milyen választásért. Mivel akkor is megmondtuk, hogy eljön az ideje, mikor az ilyesmik kiderül, nyilvánosságra kerül, nem meglepő felhozni, hogy azok, akik „hátrább“ valának esztétikai eszmények és művészi gyakorlatuk dolgában boldog emlékezetű Reviczky-nél (akit egyébként a modern magyar líra megalapozójának kezdenek tekinteni végre) — vádként olvasták fejünkre, hogy a húszas-harmincas évek „zagyva“ izmus-forradalmait melegítjük fel, úgy írkalunk, mint Tzara vagy Breton. Választhattunk, hogy bevalljuk: nem egészen a mi hibánkból nem volt szerencsénk még megismerkedni e jeles zúrkavarókkal, s akkor műveletlen spannyolviasz felfedezés a diagnózisunk, vagy vállaljuk ezt a „gyanus eszmeiségű“ örökséget. Számít, hogy nyilatkozatként mit választottunk, mit választottunk?

Dolgozó fiúk voltunk. Mint minden szorgalmas társaság. Amit lehet, felpizzant a fiatal fej légüres tere. A fiatalok mindenért lelkesedni szoktak, ami új, amiről azt hihetik — itt a szellemi környezet higiéniája viseli az elsőrendű felelősséget! —, hogy új. De ennek mégis, ennek a naivságnak, „rövidlátásnak“ be-bejön a haszna is. Annak ellenére, hogy... Ide elvi keretek mellé konkrét, életrajzi tények sokasága illeszkedik. Közeledni a „természeteshez“, a gondolkodás „szövegéhez“ a mi megérett huszadik századi emberünk belső monológjának pátoszt és pózt lehetőleg vagy szerencsésen kerülő „stílusához“ — s még ez sem volt összebeszélés. Kölcsönhatás, mindenesetre. És korántsem belterjes, nemzedékjellegű. De ez már tudatos volt, nagyon is tudatos. És elég hamar világos: Szilágyi Domokosnál Szilágyi-Domokos-szerű. Kibeszélni a KÉP-ből, az öröklöttből. Senki se kért rá. Másra kértek. A kép: a kor, a költő adott, bevett elfogad(ható) hiposztázisa. Minden, minden adott. Csupa adottság! Plusz „adottságként“ nem-sokára ráncszakadt: a nagyobb testvérekre bízott kistestvéreké pelenkázása. (Nem veheti senki visszaféltésnek; vannak családi emlékek, melyeket tisztos, öszes halántékkal sem volna szabad szégyellnie az embernek!) Annyi mindenki idézése közepette, az állandó mottózás és intelmek reglamája alatt telitalálata valakinek közlünk, a pillanat hevében és lendületében a szükségesnek (ez is, ennek felismerése is már a magunk-megtalálás egyik formája: a használható jelszó), nem emlékszem ki és mikor kiáltotta el, csak a szelleme ragadt meg: „Gyerekek, gyerekek, nekünk egy napunk, mit! egy óránk sincs, amit diadalmában tölthetnénk el!“ Nem készültünk. A másnapi órákra készültünk. Volt, aki arra sem. Domi jó tanuló volt. Tudása is alapos volt, a fősúlyos az alaposan átvette. Nem is fogták rajta máson, mint egyszer végre azon, hogy ő Szilágyi Domokos.

Ugyanez a tehetség bizonyos korszakokban nagyon szükséges, máskor elmennek mellette. Az ő költészete „mellett” nem mentek el. Ez már a korszaké; sajnos úgyszólván egyetlen hozzájárulása a dolgokhoz, a kezdet kezdetén. Mert a szempontok így is beszélnek. Bennem így is él a Reménytelen Alapvető megkeresésének közös históriája. Hol kezdődnek a személyes tragédiák, mint az övé! Csak az övé, már a művéé sem. Művének sorsa nem tragikus. Még ő sugározza a legnagyobb erőt.

Befele figyelt, mert legolcsóbb és legfontosabb modellje a legközéletibb költőnek is mindig, minden korban önmaga. Önmaga emberisége.

Ez a leghallgatagabb ember a legkitárulkozóbb fogalmazó volt: a kitarulkozás (érvényes) alapvető formáját teremtő. Érzékenység, mely az én és a mi etikai rangsorolást tisztán érezte, de ha nem engedik önmagában mélyedni el, kiáltson. Mi más a művész, mint a koncentrált odafigyelés? Nem lehet kizárólag befele figyelni? — vagy befele kell figyelni, miközben azt ott kinn szolgálod? Mindenképpen, minden körülményben megkövetelte és kiverekedte (áldozatok, a mű, az eredmény szempontjából lényegtelen áldozatok árán) az odafigyelés jogát, amint azt mindig a legtisztábbak és legnagyobbak, akik tisztában vannak önkinevezésük társadalmi súlyával és történelmi következményeivel — ez a te munkád, ezt tiszteljék benned, veled kapcsolatban!

Az az ÉN a miénk volt, a koré, igenis a kor nagy emberi megvalósítása. Lehetetlen volt, hogy bármilyen önfogalmazás árán ne a törvényszerűt találja meg, hozzá felszínre, azt a mindössze nem egy bizonyos logikus sorrendben, de a felszínre kerülő érvényeset. Ehhez aztán a továbbítás érdekében azt a „csatornát” veszi igénybe, mely a még nem rendezett, meg nem oldott, ki nem csapódott közérzetre, kereszmemyre, eszméltre volt irányítva az egész (hazai és elérhető kortársi, egyetemes) költészet munkafrontján. A költészet az emberiből az egyetlen visszacsatolás, mely nem az egyre technikásabb kultúr-utakon jön, jár, jut vissza az ÉN-ből az ÉN-ekbe. Ennek tudata határozta meg összes „formai” kísérleteit.

Ezen az alapon, költészete lezárt teljességének tudatában, birtokában már lemérhető, hogy *milyen arányokra* figyelt, milyenekre sikerült figyelnie. Mennyi elvégzett munkájában az elsődleges, az egzisztenciális érzelem-regisztráló „lírai” elem odaengedésének, szóhoz juttatásának, felmérésének eredménye s mekkora valami nagyobb felvállalása? (Lásd nagy összegező, a formát döntő és fontos szemszögből érintő nagy költeményeinek sorát, egy egész kötetét erre a „témára”: *Búcsú a trópusoktól*.) Feladatként körvonalazódik dialektikusan, az időrend feloldásával figyelni, fejteni meg, mi az, ami a kezdet kezdetén mindössze ráhibázás, keresés, (közös) érzék volt, s mi az, ami végül a kétkedő, visszatérő, koncentrikusan épülő átgondolás tényanyaga.

Mert a szempontok így is beszélnek. Szép lendületesen, egyenletesen dolgozni mindig, a legnagyobb közeli (személyes) csapások, földindulások idején csakúgy, mint világrendek felbomlása és forradalmi átalakulása közepette: mi ez, kötéldegzet a pókháló-idegrendszer látszata ellenére, „érzéketlenség” adta védetség vagy impozáns bölcs aszkézis, önmegtágadás; vagy minden együtt? Még ha annyira alkati, hogy már embertelen, emberfeletti, akkor is feltárandó, döntő forrásvidéke az energiáknak és eredményeknek. Hát még hogyha önfegyelem, lelki erő, áldozat eredménye maga is.

Az átmeneti helyzetek feszültsége a kibicek, a kívülállók miatt is válhat fokozottan elviselhetetlenné. Nehéz nem felsorolni, hanem legalább megközelíteni az okokat, melyek ennek a fontos és sikeres, önmagán túlmutató, mert nemcsak irodalmi műnek, de helytállásnak is jelentős és tiszta személyes létnek a sötét, a reménytelen, a negatív vonatkozásait hozhatták előtérbe, tették meg a döntés, a (belső) kormányzás fő kritériumának végül. És nem hagyám ki az érzékenyek számára másként latbaeső, időnként harsogó erőszakot a provincializmus felől. Egy életmű, még alkotója életében, nemcsak jön, érkezik, származik valahonnan, hanem tart is valahová, saját tekintetünk előtt, a véges horizontján is. Hányszor kell vizsgálnia, hogy a belső és külső nyomás eredője nem deformálja-e a műszert csakúgy, mint a pályáivet.

Szilágyi Domokos ismerte a Reménytelen Alapvetőket. Iszonyú energiákat fektetett bele abba is, ami nem tulajdon költemény-teremtése volt közvetlenül, hanem a költés költsége. Poeta doctus lévén, világosan látta, hogy a költészetben, miközben „mindent meg szabad tenni megint” — csak azt az egyvalamit kell megtenni. Kezdet óta, tisztánlátásunk egyik, állandóan mért, vizsgált feltétele volt: különválasztani saját szubkultúránk problémáit, feladatkörét az egyetemes-

ben, a világban soron következő nagy leckétől. Azon túl, hogy nyilván minden beépül, s ezt hinni is kell, és elviselni ígérétenek tonnáit.

Ha az élet szabályosságát, arányait, a precedensek és előzmények ritmusát tekintjük, soha nincs késő talán, és már késő van bármikor.

Első számú öntudatos és öntudaterősítő ijedelmünk, a fontos rémület: ennek szabatos átgondolása, átérzése volt. A kozmikum. Az igazi kozmikusság, a méreté, nem azé, melyért induló korszakunkban elismeréssel vegyesen lesajnáltak.

Hova és hogyan kell ide bekapcsolódní? Itt legfennebb, de mindenképp: elsősorban alkalmazkodni kell! Azzal folytatatsz s azzal változtatatsz is!

A fegyelem kilátása a fenyegető. Pedig a fegyelem nem a mindent elrendezve találó és elrendezve hagyó, a véglegest véglegesen tudomásul vevő „bölcsesség“. A fegyelem nem a mindent eltűrésben, elnézésben nyilvánuland. A fegyelem nem a mindenről lemondásban, az elit-aszkézisben van. De a kín ilyenkor azé az első személyű emberiségé, aki a lírai én megszüntetve megtartásának programjára ébred, egyszerűen önmagából, tehetsége jellegéből fakadóan.

Ilyen értelemben volt par excellence közéleti költő Ó is. Az egyszeri én, tehát az elfelejthető, az esendő premisszájából kiindulva az ÉN-ekre tört emberi világban, világból kell megérezni és megőrizni a nemcsak az egyén, az egyik én számára érvényeset — testben, tudatban azt a tartást, mely emberszabásúan viseli sorsát, a mai világot.

A „meghal-e a költészet“ jeligré gyüldögélő paksamétát bontogatom a legnehezebben. Meghal-e a költészet — és ha meg, fájdalma hogy aránylik ahhoz, mikor meghal a költő?

A világ milliárdszoros életében zeng velünk, rólunk is a fölöslegek balladája: a költészet nem, a költő fölöslegesnek érezheti néha önmagát, anélkül, hogy kikérné vagy visszaautasítaná az őt immár mindenestől elfogadók szeretetét. Ha nem mentene mesterségünk törvénye és szabálya, öreges motyogáson kaphatnám magam, amint még mindig, annyiszor halottammal beszélgetek, vitatkozom, veszekszem: Te, aki szólni se szólaltál meg fölöslegesen és szükségtelenül, sirtál-e, sirtál volna, ha átgondolod, ha csak egy kicsit megsajnálod magad, de már nem segíthetsz, érted te, de nem tehetsz semmit, nem tehetsz mást, mikor megtudtad önmagadtól, hogy nincs kegyelem, nincs kegyelmed a magad számára, a világon úgyis megmaradó életben éppen magadra nincs, hiszen a többi marad, jó vagy rossz, a minden marad úgyis, annak nem árt, amivel nem is annak akartál ártani!

Tehát meghal-e a költészet, és ha igen, visszamenőleg értéktelenedhetnek el valaha a Reménytelen Alapvetők? Világnézetünket és koreszményeinket, tehát jövő-tippjeinket is, meghatározozzák nemcsak a társadalmi kilátások, hanem a tudományok mai állása is. A világ a kozmikus kor küszöbén áll, s ez nem „klaszszikusan“ hat máris a lélekben. Az egész kép-átállítás lehet, hogy sokkal több érzelmi és szellemi energiát von el a következő emberiségetől, semhogy még az állást szekundáló humán dolgoknak, a „kozmiikus“ költészetnek is például, kegyelmezni tudjanak maradék vagy új lelki energiakészleteikből. *Tabula-rasább* következhet bármilyen eddigi váltásnál a civilizáció több ezer éves történetében.

A precedensek és analógiák néha szalmaszálszerűek csupán: hogy eddig is folyton így volt, folyton nagy átmenetek rázkódtatták meg az emberi alakulás immár kozmikus értelemben is külön világát, „plusz természet“-jellegű képződményét. És eddig is voltak még fel nem fogott, „felfoghatatlan“ érzelmi, szellemi területek, mert hiszen ténnyé csak az tette magát, amit már elvégeztek, begyűjtöttek, felfogtak. Ténnyé — eddigivé, és törvényvé — jövőbelivé. Vagy egyszerűen úgy kell érteni az egészet, hogy a természetben vannak objektív törvények és folyamatok, melyek mégis csak akkor hatnak az emberre, ha már rájött, ha már felfogta, ha már kóstolja őket, tehát a léleknek, a szellemnek volna egy ilyen külön „vízgyűjtő medencéje“ is? A mi tulajdonképpen Arisztotelészre és Arkhimédészre visszamenő biztonságaink bizonyítják ezt. Másrészt inognak. Euklédész sem érte meg 1900-at, a nagymama fehér esernyőjét, az indázó Jugend-stilt, az európai nagyvárosok szecessziós architektúra-egyenruháját, Adyt és Lédát. És mindezt innen vidékről robbantotta fel egy kvietált tűzérkapitány. Fura hősei a fura fejleménynek; ki merné mondani, hogy mindez az egzakt dolgok dolga, nem az énekesek énekéé is?

A költészet megpróbált korszerűnek maradni, és makacsul nem próbál mégsem feladni mindent. De korszerűek maradunk-e akkor, ha a „költészetnek“, hogy majd legyen, az az ára, hogy lemondunk a kommunikációról. És Gutenberg-galaxis, és futurologia, és sci-fi!

Ezt nem tettük, még akkor sem, mikor a legvehemensebben vádoltak a heveny közérthetlenséggel: hogy a legreménytelenebb alapvetőket ne tekintsük tulajdon szilárd bázisunknak. Az avantgard költő ma csak betűket ír, legfennebb

szavakat, valahol, semmiképpen nem mondatokat, de érvei vannak hozzá, melyeket összefüggő és meggyőző mondatokban mond el. Aki a kísérlet kor-értő és kor-értelmező jogát valaha is valahol bevonja, az sajnos nem komoly vitapartner. A megoldás variánsainak, bármelyiknek kizárása nem megoldás. És különben is NB: a kommunikáció nem a közérthetőség elemi vágya, hanem a fontos közlekedése, a lényegesé — amin egyébként az egész áll, alapszik „már az ógörögök óta“. Hadirend. A mindenkori hadirend. Az értelem hadirendje, melyre eleget világítottak már a máglyák és krematóriumok. Ahogy telni fognak az évek, ha vagyok még, Erazmus maradok, Szilágyi Domokossal, a fiatalal, a vén Erazmus azzal együtt, hogy utána milyen a világunk, a költészetünk; néha annak eufóriája kap el, hogy mégis, igenis mindennek van értelme, de csak ama személytelen nagy elméleti megoldásban, melynek alárendelt a sok sors; máskor meg annak hite, hogy ama Nagy Megoldás azért van, azért lehet és lesz, hogy aztán a sok-sok sors boldog lehessen az egyszeri életben. Nem akarok még költői igazságot sem állni. Gyermeteg leszek és egyszerű, nyugodtabb és szelidebb annál, amilyen az indulást megelőző legöntudatlanabb pillanatban lehettem, lehattunk, s kezem ha kinyúl, ha kapaszkodik, könyvbe, könyvek sorába kapaszkodik, melyekben írva van, írva marad az Ó Reménytelen Alapvetője is, amíg valaki is életre ébred, nyelvet, anyanyelvet tanul meg, és emberszabásúan áll ott a csillagok alatt, melyek dolga nemcsak az úrfizikára tartozik soha, hanem a költészetre is.

BALLA ZSÓFIA

FORMÁVAL DICSÉRD AZ URAT

Mert halottak napján a temetőben
millió tűhegynyi láng ég; szemben
a város fényei az élők emlékezetére
gyűjtva

Hol a Szent Anna-vulkán alatti ország
útjai a Föld közepébe visznek,
látod, a szőlővenyige, az elföldelt
rőzsató boldog tetszhalálban
feszít lent; ugyanaz a földszorítás,
érezed?

Te most mint ködrefeketült
fenyő, régi pecsétnyomó, kifaragva —
s az Ég szeme jégvizenyő
Olvad a ködhavú magma
a Föld takarózik az úttal
az út takarója a járó,
s ez vág az időn alagutat,
nyílik s zárul az út köde
ráforr

Mint lidérc
kopogtattál az
ablakunkon

Még Azelőtt

hogy a kékágú fohászzkodó fák alatt
feküdtél volna; hogy eldobtad magad,
mint elégett nyársat, verés-mocskolta pálcát.
Ó, hogy ígettek utánad!
Utolérték a gyászbeszédék is,
ökölreccsavart szakáll voltál

keziükön

szétzúzott magányod szenes —

Mikor árnyékod az ablakon